

Andrzej Białkiewicz*

DETAL ODTWORZONY

Adaptację historycznego obiektu i odtworzenie dawnych oraz wprowadzenia nowych detali przedstawiono na przykładzie rewitalizacji barokowego klasztoru w Mochowie. Detal stanowiący integralną część architektury świadczył o jej cechach stylowych. Detale odtworzone, jak i na nowo wprowadzone wykonano współczesnymi technologiami. Przywrócono więc charakter architektury dając świadectwo epoki, w której obiekt powstał. Jednak, czy ten detal dziś tak wykonany mamy nazywać historycznym, czy współczesnym?

Słowa kluczowe: detal, architektura, konserwacja, kościół, klasztor

Konserwacja i rewitalizacja architektury jest dziedziną złożoną. Ochrona istniejących zasobów dziedzictwa kultury jest jednak naszym obowiązkiem. Niezwykle istotnym elementem zabytkowej architektury jest jej detal. Wykonywany był on z bardziej lub mniej trwałych materiałów. Czasem był to kamień, drewno, szkło, ceramika, metal, a czasem był to detal tynkarski. Detal stanowi integralną część architektury, a percepcja obiektu, zwłaszcza posiadającego walory historyczne, nierozłącznie jest z nim związana. To właśnie detal najczęściej daje architekturze jej tożsamość, przynależność do określonej epoki oraz dobitnie świadczy o jej cechach stylowych.

Problemy związane z adaptacją historycznego obiektu do pierwotnego sposobu użytkowania w kontekście odtworzenia dawnych oraz wprowadzenia nowych detali zostaną przedstawione na przykładzie rewitalizacji w klasztoru oo. Paulinów w Mochowie. Znaczenie tego przedsięwzięcia było szczególnie istotne, bowiem jest to najstarsza po Jasnej Górze fundacja klasztoru oo. Paulinów w Polsce [1]. Została ona dokonana przez księcia Władysława Opolczyka w roku 1388 [2]. Początkowo kościół i kom-

pleks budynków klasztornych wykonano z drewna. W XV w. budynek klasztorny został spalony przez husytów [3]. W czasie wojen północnych, w latach 1655–1656 i 1705, w klasztorze przechowywano cudowny obraz Matki Bożej Jasnogórskiej [4]. W tym też czasie w klasztorze najprawdopodobniej gościł król Jan Kazimierz. W XVIII wieku wybudowano nowy kościół, przebudowany w latach 1910–1911, który w swej podstawowej formie przetrwał do dzisiaj [5]. Kościół zaprojektowano na osi zbliżonej do kierunku wschód – zachód.

W roku 1668 powstał nowy budynek klasztorny. Obecnie zasadniczy jego kształt posiada formę zbliżoną właśnie do tej z roku 1668. Nie udało się dotychczas ustalić autora projektu budynku klasztornego, natomiast na podstawie bardzo skromnych materiałów ikonograficznych można określić jego architekturę. Była to budowla założona na rzucie zbliżonym do wydłużonego prostokąta, usytuowana prostopadle do osi kościoła od strony głównego wejścia. Dwukondygnacyjna bryła klasztoru została nakryta dachem dwuspadowym. Dłuższy bok klasztoru równoległy do fasady kościoła był usytuowany w bardzo

* Białkiewicz Andrzej, dr hab. inż. arch. prof. PK, Politechnika Krakowska, Wydział Architektury.

bliskiej od niego odległości. Obiekt klasztorny utrzymany był w stylistyce barokowej. Można stwierdzić, że jego architektura w pewnym stopniu wzorowana była na fasadzie kościoła II Gesu. O jej charakterze decydowały zwłaszcza elewacja frontowa i tylna. Były one zaprojektowane jako dwukondygnacyjne o zróżnicowanej szerokości. Górne ich części zostały ujęte w wolutowe spływy. W fasadzie oraz nieco skromniejszej elewacji tylnej wyraźnie widoczny jest monumentalizm. Kompozycja tych elewacji w dolnej części została zamknięta po obu stronach szerokimi narożnymi pilastrami. Zdwojone pilastry zastosowano również w obu kondygnacjach w centralnej części fasady, co dodatkowo podkreślało jej osiowość. Dynamizm akcentowały kompozycje złożone z napiętych linii o kształcie łuku, natomiast w części wieńczącej fasadę zastosowany został łuk przerwany. Istotne były mocno wysunięte gzymsy z bogatym detalem, które wraz ze zdwojonymi pilastrami nadawały obiektowi typową dla stylu barokowego tektonikę. Dla odbioru całości architektury niezwykle istotny był charakterystyczny dla baroku detal. Poza wymienionymi elementami były to wyraźnie podkreślone opaski okien i drzwi, profilowane podokienniki oraz kule na postumentach po obu stronach wolutowych spływów na fasadzie i elewacji tylnej. Bogactwo rzeźbiarsko ukształtowanego detalu organicznie połączonego z architekturą stwarzało szczególny efekt optyczny oraz podkreślało kontrasty form. Ogólnie można stwierdzić, że architektura klasztoru cechowała się monumentalnością, dynamizmem, wybujałością form, a przede wszystkim bogactwem detalu.

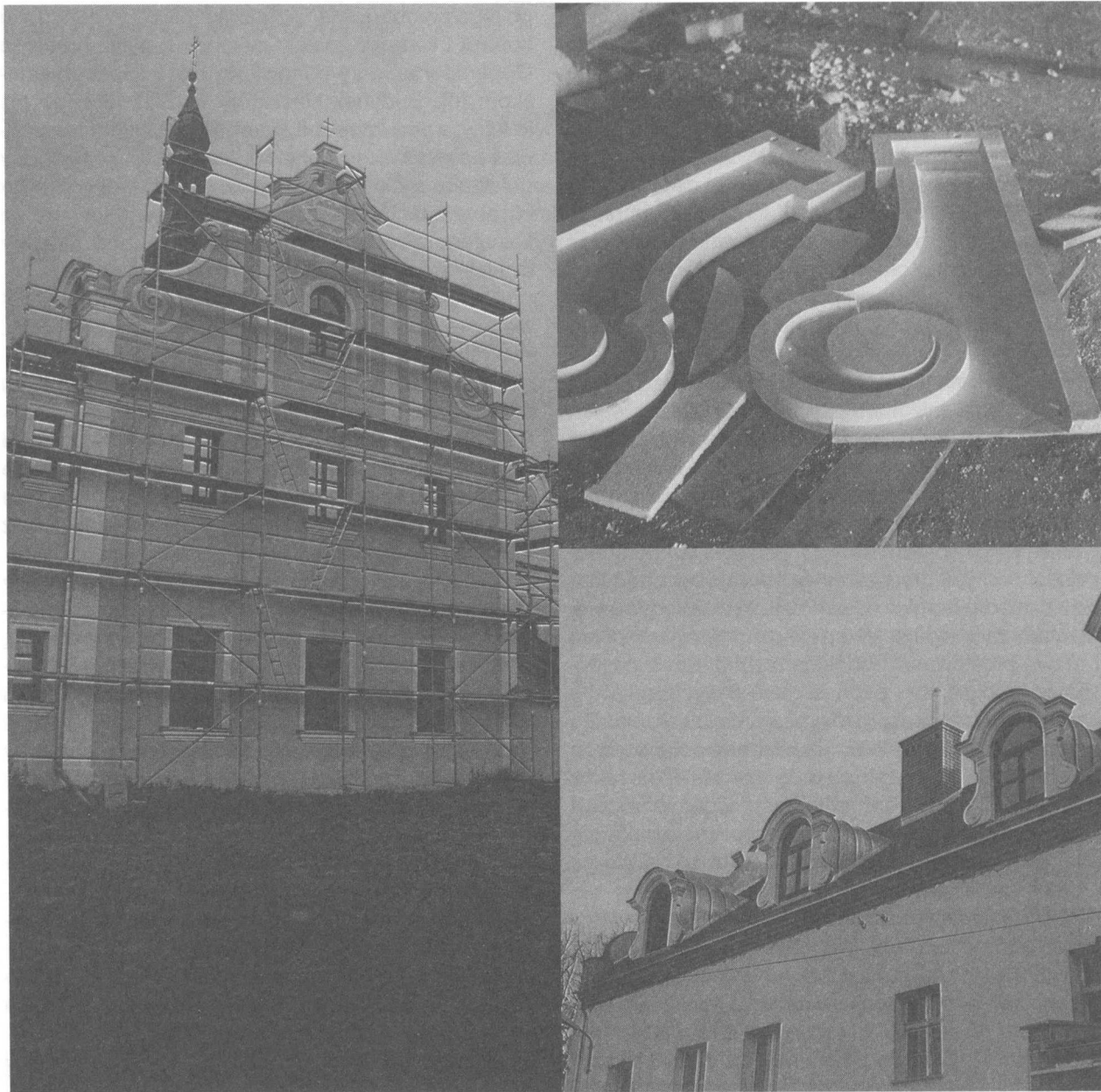
Dalsze losy zabudowań kościelno-klasztornych były bardzo burzliwe. Dekretem rządu pruskiego w roku 1794 konwent Paulinów w Mochowie został skasowany, jednak paulini pozostali tu do roku 1813. W roku 1817 kościół i klasztor zostały sprzedane. Nowy właściciel, poborca podatkowy, zamienił wówczas kościół na magazyn, a w budynku klasztornym,

po jego przebudowie, urządził karczmę. W 1844 roku kościół i klasztor zostały zakupione przez hrabiego Oppersdorfa, który odnowił kościół i oddał go katolikom [6]. Budynek klasztorny w roku 1850 po raz kolejny został przebudowany [7]. Pomimo że podniesiono kalenicę dachu, to jednak barokowe formy obiektu w ogólnym zarysie zostały utrzymane. Siostry boromeuszki, które stały się nowym użytkownikiem klasztoru urządziły w nim szpital oraz prowadziły działalność wychowawczo-dydaktyczną.

Od początku XIX wieku, przez prawie 200 lat we wnętrzach klasztoru mieściły się różne funkcje. Wszystkie zmiany każdorazowo wymagały stosownych adaptacji. Jednak pomimo tych wszystkich zmian funkcjonalnych obiekt istniał w swym zasadniczym kształcie [8]. Dopiero w roku 2001 paulini mogli odkupić swój dawny budynek klasztorny. Po licznych przebudowach wykonywanych wyłącznie w sposób doraźny oraz intensywnej eksploatacji bez dokonywania jakichkolwiek remontów stan techniczny budynku był wyjątkowo zły. Zachował się dawny refektarz nakryty sklepieniem klasztorным z lunetami. Na sklepieniu była dekoracja stiukowa, ramowa, z pierwszej połowy XVIII wieku. Dekoracja ta akcentowała lunety oraz tworzyła urozmaicone w wykroju kartusze. W kartuszach oraz polach pomiędzy nimi była dekoracja malarska również z pierwszej połowy XVIII wieku. Pomieszczenia na parterze oraz część pomieszczeń piętra nakryte były sklepieniami kolebkowymi z lunetami, sklepieniami krzyżowymi i klasztornymi. Zarówno dekoracja stiukowa, malarska, jak i sklepienia były w fatalnym stanie technicznym.

Po przeprowadzeniu szczegółowych badań konserwatorskich zostały określone założenia projektowe [9]. Przy ich opracowaniu priorytetem były wartości historyczne obiektu. Obniżono kalenicę dachu do wysokości sprzed przebudowy w roku 1850. W obrębie pierwszego i drugiego piętra przywrócono dawny układ wnętrz. Przemurowano i odtworzono wszyst-

1. Mochów, klasztor oo. Paulinów, elewacja tylna, 2004 r., fot. autora
2. Mochów, klasztor oo. Paulinów, detale sztukatorskie lukarny, 2004 r., fot. Autora
3. Mochów, klasztor oo. Paulinów, fragment elewacji bocznej z nowymi lukarnami, 2004 r., fot. autora

kie sklepienia, zrekonstruowano stiuki w refektarzu, przywrócono dawny detal zarówno we wnętrzu, jak i na elewacjach. Rekonstrukcja układu wnętrza wraz z odtworzeniem jego detali, chociaż pracochłonna i kosztowna, nie stwarzała problemów technicznych.

Dawne, choć nieco zmodyfikowane funkcje klasztorne można było przywrócić w obrębie parteru i pierwszego piętra. Jednak ze względu na potrzeby użytkownika zaistniała konieczność powiększenia części mieszkalnej, na którą brakowało około 200 m². W tym celu zaadaptowano przestrzeń strychową, którą doświetlono nowymi lukarnami dachowymi. Wpłynęło to niewątpliwie na wystrój zewnętrzny obiektu. Pojawiły się bowiem nowe formy, które musiały otrzymać stosowny detal, dostosowany do wystroju całego obiektu.

Stan techniczny obiektu był tak zły, że zaistniała konieczność usunięcia większości tynków wewnętrznych oraz znacznej części zewnętrznych. Ściany były bardzo mocno zawilgocone w wyniku działania wód opadowych i gruntowych. Po skuciu tynków zewnętrznych usunięte zostały również nie mające wartości historycznych „detale” wykonywane w trakcie doraźnych napraw. Na podstawie przeprowadzonych badań próbek ścian i tynków szczegółowo określono stan ich wilgotności i zasolenia. Detale architektoniczne pochodzące z czasów z przed przebudowy w roku 1850 zostały zachowane fragmentarycznie i były pokryte często kilkoma warstwami późniejszych przecierek tynkarskich. Bardzo mocno zawilgocone były podłogi w obrębie parteru. Poprzedni użytkownicy zakładali kolejne ich warstwy, nie osuszając poprzednich. W różnych pomieszczeniach takich warstw podłóg było od trzech do sześciu co powodowało podniesienie poziomu parteru od 50 do 80 cm. Przywrócenie pierwotnego poziomu podłóg w obrębie parteru dało możliwość wyeksponowania oraz odtworzenia zabytkowych portali wraz z ich detalami. Po wykonaniu izolacji fundamentów na ścianach

nośnych w obrębie parteru do wysokości okien położono warstwowo tynk renowacyjny szerokoporowy. Na pozostałych powierzchniach elewacji zastosowano tynk na bazie trassu i wapna. Po szczegółowych badaniach architektonicznych uporządkowano tektynikę elewacji, przesuwając niektóre otwory okienne na ich pierwotne miejsce oraz odtwarzając wcześniej zamurowane. Wymieniono również pochodzącą z lat pięćdziesiątych XX wieku, a będącą w fatalnym stanie technicznym stolarkę okienną i drzwiową. Oczyszczono i „uczyniono” zachowane fragmenty sztukatorskich detali architektonicznych (gzymsy, tympanony nadokienne, woluty, kroksztyny, profilowane opaski, bazy i kapitele pilastrów). Metodami sztukatorskimi uzupełniono detale na fasadzie i elewacji tylnej, odtwarzając w ich górnych partiach wolutowe spływy oraz pilastry i kamienne kule na postumentach. Wykonano profilowane opaski okienne oraz podokienniki w elewacjach bocznych. Dach został pokryty dachówką karpiówką, a wszystkie obróbki dekarские wykonano z blachy miedzianej. Nowo zaprojektowane lukarny na dachu również otrzymały swój detal architektoniczny. Po konsultacjach z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków wprowadzono detal sztukatorski nawiązujący do barokowych lukarn i korespondujący z formami istniejącymi na fasadzie budynku.

Współczesne potrzeby użytkownika związane z odtworzeniem dawnej, ale gruntownie zmodyfikowanej funkcji klasztornej, zostały połączone z przywróceniem historycznych walorów budowli. W przypadku tego obiektu, aby przywrócić charakter jego architektury, niezwykle istotna była rekonstrukcja dawnych detali. Historyczny detal został więc w całości odtworzony. Tam gdzie to było możliwe pozostały jego niewielkie fragmenty jako tzw. świadki. Powiększenie powierzchni użytkowej spowodowało wprowadzenie nowych elementów do historycznej bryły obiektu. To z kolei wymusiło zastosowanie nowego detalu architektonicznego. Utrzymany on został

w takim samym charakterze, jak i ten odtworzony barokowy. Jednak zarówno detale odtworzone, jak te nowo wprowadzone są wykonane współcześnie, za pomocą współczesnych technologii konserwatorskich oraz współczesnych materiałów. Technologie te, jak i materiały różnią się zasadniczo od metod stosowanych w czasie budowy klasztoru w roku 1668. Odtwa-

rzając dawny detal osiągnięto jednak cel jakim było przywrócenie charakteru architektury z oryginalną tektoniką elewacji, dając świadectwo epoki, w której obiekt powstał.

Pozostaje pytanie, na które odpowiedź nie zawsze jest jednoznaczna. Czy ten detal dziś tak wykonany mamy nazywać historycznym, czy współczesnym?

PRZYPISY

- [1] J. Fijałek, *Zbiór Dokumentów Zakonu OO Paulinów w Polsce*, Kraków 1938, s. 53.
 [2] S. Chodyński, *Paulini*, [w:] *Encyklopedia Kościoła*, t. 18. Warszawa 1982, s. 409–518.
 [3] *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. XXIX, s. 397.
 [4] J. Zbudniewek, *Paulini wczoraj i dzisiaj*, [w:] *Studia Claromontana*, Warszawa 2007, s. 239.
 [5] J. Zbudniewek, *Kopiarze dokumentów Zakonu Paulinów w Polsce, do końca XVII wieku*, Lublin 1972, s. 158.

- [6] J. Zbudniewek, *Paulini wczoraj i dzisiaj*, op. cit., s. 241.
 [7] J. Zbudniewek, *Kopiarze dokumentów Zakonu Paulinów...*, op. cit., s. 158.
 [8] B. J. Rouba, *Dlaczego adaptacje niszczą zabytki i czy tak być musi?*, [w:] *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych*, Warszawa – Lublin 2009, s. 113.
 [9] Autorem projektu konserwatorskiego jest A. Białkiewicz.

BIBLIOGRAFIA

Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych, Warszawa–Lublin 2009.
Encyklopedia Kościoła, t. 18, Warszawa 1892.
 Fijałek J., *Zbiór Dokumentów Zakonu OO Paulinów w Polsce*, Kraków 1938.
 Małachowicz E., *Konserwacja i rewitalizacja architektury w zespołach i krajobrazie*, Warszawa 1994.

Nasza przeszłość, t. 31, Warszawa 1969.
Podręczna Encyklopedia Kościelna, t. XXIX – XXX, Warszawa 1913.
Studia Claromontana 23, Warszawa 2005.
Studia Claromontana 25, Warszawa 2007.
 Toman R., *Sztuka baroku. Architektura, rzeźba, malarstwo*, Könemann 2004.
 Zbudniewek J. *Kopiarze dokumentów Zakonu Paulinów w Polsce, do końca XVII wieku*, Lublin 1972.

Andrzej Białkiewicz*

DETAIL RESTORED

Adaptation of the historic building and restoration of the old one and the introduction of new details are shown on the example of the Baroque monastery in the revitalizing Mochow. Detail is an integral part of architecture and bears witness to its stylistic features. Details restored are in the newly introduced modern technologies. Thus restored architectural character to witness the epok in which the object was created. However, there is a question whether this detail made today we call it historical or contemporary?

Keywords: retail, architecture, maintenance, church, monastery

The conservation and restoration of architecture is a complex discipline. However, the protection of the existing resources of the cultural heritage is our responsibility. Detail makes an unusually important element of historical architecture. It was made of more or less durable materials: stone, wood, glass, ceramics, metal, plaster. Detail makes an integral part of architecture, whereas the perception of an object, especially one with some historical values, is bound with it. Detail usually gives architecture its identity, affiliation to a defined epoch and strongly confirms its stylistic features.

In this paper, problems related to adapting a historical object to the original manner of using it in the context of recreating old details and introducing new ones will be exemplified by the revitalization of the Paulinite monastery in Mochów. The significance of this enterprise was particularly important because it is Poland's second biggest Paulinite monastery after Jasna Góra [1]. It was founded by Prince Władysław Opolczyk in 1388 [2]. At first, the church and the complex of monastic buildings were constructed of wood. In the 15th century, the monastic building was

burnt down by the Hussites [3]. During the northern wars in 1655–1656 and 1705, the miraculous painting of Black Madonna was kept here [4]. At the same time, King John Casimir probably stayed at the monastery. In the 17th century, a new church was raised. It was rebuilt in the years 1910–1911. It persists in its elementary form up to this day [5]. The church was designed on an approximately east-west axis.

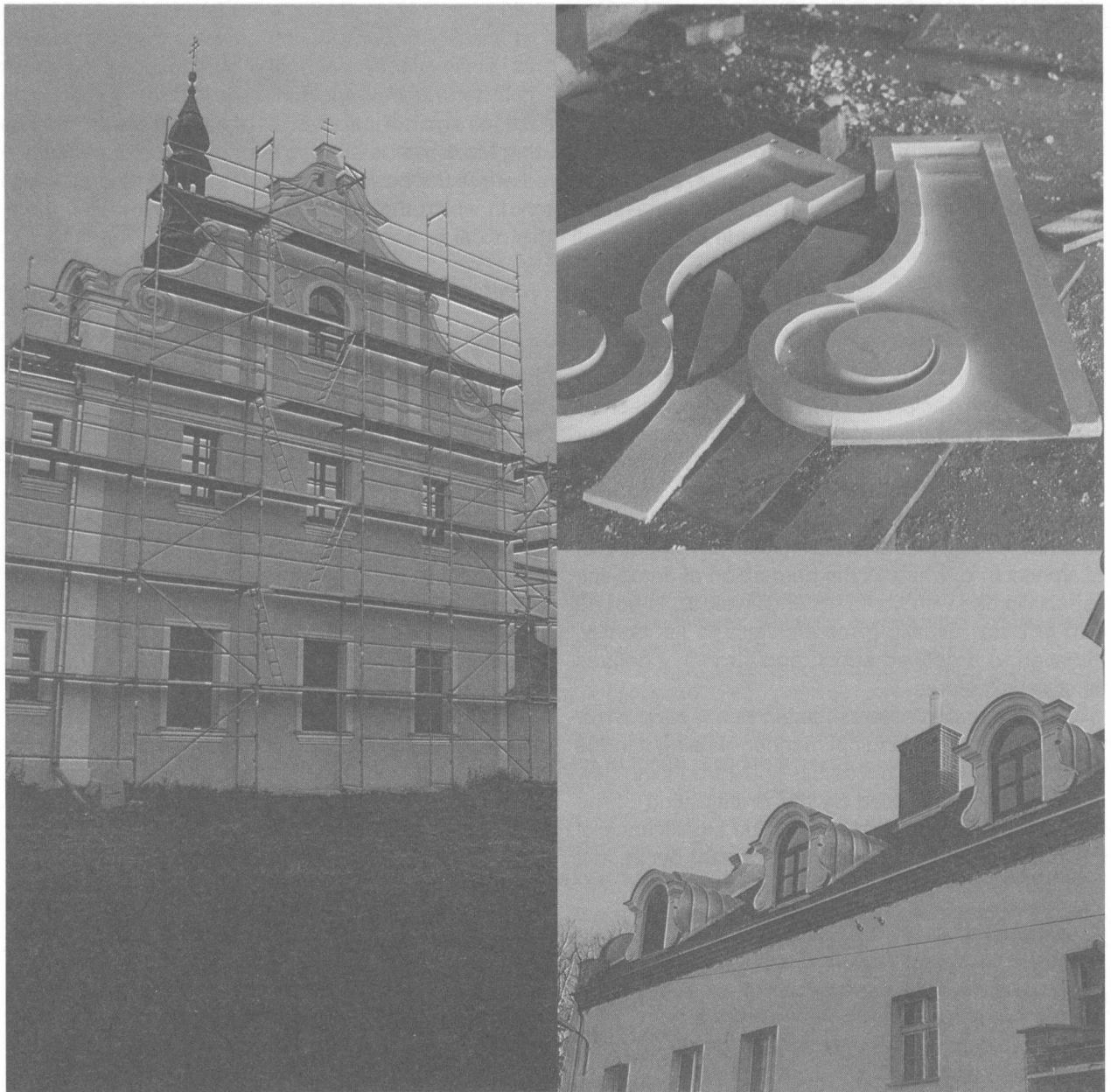
A new monastic building came into existence in 1668. These days, its shape is quite similar to the original form. The author of its design has not been identified so far, whereas its architecture can be defined on the basis of scarce iconographic materials. The edifice was founded on a projection resembling an elongated rectangle and situated perpendicularly to the church axis from the main entrance. The two-storey monastic body was covered with a pitched roof. The longer side of the monastery, parallel to the church façade, was situated next to it. The object was arranged in baroque stylistics. We can say that its architecture was modelled after the façade of Il Gesu Church to a certain extent. Its character was mainly determined by the front and back elevation designed

*Andrzej Białkiewicz, Assoc. Prof. D.Sc. Ph.D. Arch., Cracow University of Technology, Faculty of Architecture.

1. Mochow, St. Paul Convent, rear elevation, 2004. Phot. author.

2. Mochow, details stucco dormer windows, 2004. Phot. author.

3. Mochow, St. Paul Convent, part of the side elevation of the new dormer windows. Phot. author

with two storeys and diverse width. Their upper parts are embraced by volute flows. Monumentality is conspicuous in the façade as well as the slightly plainer back elevation. Their composition in the lower part is closed with wide corner pilasters on both sides. Double pilasters were also used on both storeys in the central part of the façade which additionally emphasized its axially. Dynamism was accentuated by compositions consisting of arc-shaped tight lines, while an incomplete arc was applied in the part which surmounts the façade. Strongly protruding cornices with rich detail, which gave this object typical baroque tectonics together with the double pilasters, were significant. Characteristic baroque details were very important for the reception of the entire architecture. Apart from the foregoing elements, they included clearly emphasized window and door bands, profiled windowsills as well as spheres on pedestals on both sides of the volute flows on the facade and the back elevation. The richness of sculptural detail, organically combined with architecture, produced a peculiar optical effect and accentuated the contrasting forms. Generally speaking, the architecture of this monastery was characterized by monumentality, dynamism, rampant forms and, last but by no means least, rich detail.

The further vicissitudes of the church and the monastic buildings were really tumultuous. In 1794, the Paulinite monastery in Mochów was liquidated by a decree from the Prussian government but the monks remained here until 1813. In 1817, the church and the monastery were sold. Their new owner, a tax collector, changed the church into a storehouse and opened an inn in the monastic building after rebuilding it. In 1844, the church and the monastery were purchased by Count Oppersdorf who renovated the church and gave it to the Catholics [6]. The monastic building was rebuilt again in 1850 [7]. Although the roof ridge was

raised, the baroque forms of the object were preserved in the general outline. Sisters of St. Charles Borromeo, who took the monastery over, turned it into a hospital with educational activities.

For almost 200 years, since the beginning of the 19th century, the monastery interiors have fulfilled various functions. Every change required appropriate adaptations. In spite of all those functional changes, however, the object existed in its principal shape [8]. The Paulites did not manage to repurchase their own monastic building until 2001. After short-term and frequent rebuilding as well as intensive exploitation without any repairs, its technical condition was exceptionally bad. The old refectory, covered with a cloister vault with lunettes, stood the test of time. There was stuccoed framework decoration from the first half of the 18th century, which accentuated the lunettes and created diverse cartouches, on the vault. The cartouches and the fields between them had decoration painted in the first half of the 18th century, too. The rooms on the ground floor and some of the upstairs rooms were covered with barrel vaults with lunettes, groin and cloister vaults. The stuccoed and painted decoration as well as the vaults were in a wretched technical condition.

After carrying out thorough restoration research, the design premises were defined [9]. The historical value of this object was the priority. The roof ridge was lowered to the height from before the 1850 rebuilding. The old interior layout was restored within the first and second floor. All the vaults were recreated and renovated; the stuccos in the refectory were reconstructed; the old detail, both in the interiors and on the elevations, was restored. The reconstruction of the internal layout with the recreation of its details did not cause technical problems even though it was laborious and costly.

Old, slightly modified functions of the monastery could be restored within the ground floor and the

first floor. However, on account of the user's needs, it was necessary to enlarge the residential part which required additional 200 m². That is why the attic space was adapted and illuminated with new roof dormer windows. Undoubtedly, it influenced the external décor of this object. New forms, which had to receive suitable detail adjusted to the décor of the entire object, appeared.

The technical condition of this object was so bad that it was necessary to remove most internal and external plasters. The walls were very damp as a result of the activity of rain- and groundwater. After breaking the external plasters, "details" without any historical values, added in the course of short-term repairs, were removed as well. On the basis of wall and plaster samples, their dampness and salinity were precisely examined. Architectural details from before the 1850 rebuilding were preserved fragmentarily and frequently covered with several layers of sawn plaster. The downstairs floors were very damp. The previous users added more and more layers without drying the earlier ones. There were three to six such floor layers in various rooms which raised the ground floor level from 50 to 80 cm. Restoring the original floor level on the ground floor made it possible to expose and recreate the historical portals with their details. After laying foundation insulation on the bearing walls within the ground floor up to the window height, layers of wide-pore renovation plaster were applied. Trass- and lime-based plaster was used on the remaining elevation surfaces. After thorough architectural research, the elevation tectonics was put in order, whereas some window openings were shifted to their original position, and the walled-up windows were recreated. The window and door woodwork, coming from the 1950s and being in a terrible technical condition, was also replaced. The preserved fragments of stucco architectural details (cornices, window tympanums,

volute, corbels, profiled bands, pilaster bases and chapiters) were cleaned and made legible. Stucco methods helped to complement the details on the facade and the back elevation as well as recreate the volute flows in the upper parts plus the pilasters and stone spheres on the pedestals. Profiled window bands and windowsills in the side elevations were implemented. The roof was covered with plain tiles, while all its edges were made of copper sheet. The newly designed dormer windows on the roof received their architectural detail, too. After consulting the Provincial Monument Restorer, they introduced stuccoed detail referring to the baroque dormers and corresponding with the forms which exist on the façade.

The user's contemporary needs, related to the recreation of the old yet thoroughly modified monastic function, were combined with reviving the historical values of the edifice. In order to restore the character of the architecture of this object, it was very important to reconstruct its old details. Thus, historical detail was recreated as a whole. Wherever possible, small fragments were spared to act as so-called *witnesses*. The enlargement of the usable area introduced new elements to the historical body. Consequently, it imposed the application of new architectural detail of the same character as the recreated baroque detail. However, both the recreated details and those newly introduced were made contemporarily with the help of modern restoration technologies and materials. These technologies as well as materials differ a lot from the methods applied while building the monastery in 1668. However, the recreation of old detail made it possible to restore the character of this architecture with its original elevation tectonics and demonstrate the epoch of construction.

The following question remains: are we supposed to call this modernly implemented detail historical or contemporary? The answer is rather vague.

ENDNOTES

- [1] J. Fijałek, *Zbiór Dokumentów Zakonu OO Paulinów w Polsce*, Krakow 1938, p. 53.
 [2] S. Chodyński, *Paulini*, [in:] *Encyklopedia Kościoła*, vol. 18. Warsaw 1982, p. 409 – 518.
 [3] *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, vol. XXIX, p. 397.
 [4] J. Zbudniewek, *Paulini wczoraj i dzisiaj*, [in:] *Studia Claromontana*, Warsaw 2007, p. 239.
 [5] J. Zbudniewek, *Kopiarze dokumentów Zakonu Paulinów w Polsce, do końca XVII wieku*, Lublin 1972, p. 158.

- [6] J. Zbudniewek, *Paulini wczoraj i dzisiaj*, *op.cit.*, p. 241.
 [7] J. Zbudniewek, *Kopiarze dokumentów Zakonu Paulinów...*, *op.cit.*, p. 158.
 [8] B. J. Rouba, *Dlaczego adaptacje niszczą zabytki i czy tak być musi?* [in:] *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych*, Warsaw – Lublin 2009, p. 113.
 [9] The author of the restoration design is A. Białkiewicz.

BIBLIOGRAPHY

Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych, Warsaw – Lublin 2009.
Encyklopedia Kościoła, vol. 18, Warsaw 1892.
 Fijałek J., *Zbiór Dokumentów Zakonu OO Paulinów w Polsce*, Krakow 1938.
 Małachowicz E., *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w zespołach i krajobrazie*, Warsaw 1994.
Nasza przeszłość, vol. 31, Warsaw 1969.

Podręczna Encyklopedia Kościelna, vol. XXIX – XXX, Warsaw 1913.
Studia Claromontana 23, Warsaw 2005.
Studia Claromontana 25, Warsaw 2007.
 Toman R., *Sztuka baroku. Architektura, rzeźba, malarstwo*, Könemann 2004.
 Zbudniewek J., *Kopiarze dokumentów Zakonu Paulinów w Polsce, do końca XVII wieku*, Lublin 1972.